

NARXNING MOHIYATI VA SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

*Eshonorova Marvarid**Samarqand iqtisodiyot va servis instituteti,**Iqtisodiyot fakulteti talabasi**Ilmiy rahbar: Urinbayeva Yulduz Pirnazarovna*

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada narxning iqtisodiy mohiyati hamda uning shakllanish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Narx bozor iqtisodiyotining muhim kategoriyasi sifatida talab va taklif o'zaro ta'siri natijasida shakllanishi, resurslarni taqsimlash va ishlab chiqaruvchilar hamda iste'molchilar manfaatlarini muvozanatlashdagi roli yoritiladi. Tadqiqotda narx shakllanishining nazariy asoslari, uning bozor mexanizmidagi funksiyalari hamda zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda narxga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqiladi. Maqola narx shakllanish jarayonini chuqur tushunish va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda undan samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Narx, talab va taklif, bozor mexanizmi, narx shakllanishi, iqtisodiy kategoriya, raqobat, inflyatsiya.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida narx muhim iqtisodiy kategoriya sifatida ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonlarini o'zaro bog'lab turadi. Narx orqali tovar va xizmatlarning qiymati ifodalanadi, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar shakllanadi hamda bozor mexanizmining samarali faoliyati ta'minlanadi. Shu sababli, narxning mohiyati va uning shakllanish xususiyatlarini chuqur o'rganish iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri anglash va samarali qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Narxning iqtisodiy mohiyati, avvalo, tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnat, resurslar va xarajatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Biroq bozor iqtisodiyotida narx faqatgina ishlab chiqarish xarajatlariga asoslanib qolmaydi, balki talab va taklif o'rtasidagi nisbat, raqobat darajasi, iste'molchilarning to'lov qobiliyati hamda bozor kon'yunkturasiga ham bevosita ta'sir qiladi. Aynan shu omillar narxning doimiy ravishda o'zgarib turishiga va bozor sharoitlariga moslashuvchan bo'lishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda narx shakllanish jarayoni murakkab va ko'p omilli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Davlatning iqtisodiy siyosati, soliq va bojxona mexanizmlari, inflyatsiya darajasi hamda tashqi iqtisodiy omillar narxga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda davlat tomonidan narxlarni tartibga solish mexanizmlarining qo'llanilishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va aholining ijtimoiy

himoyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Narxning shakllanish xususiyatlarini o'rganish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish hajmini to'g'ri rejalashtirish va bozor muvozanatini ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, narx mexanizmi orqali resurslar samarali taqsimlanadi, raqobat muhiti shakllanadi va innovatsion faoliyat rag'batlantiriladi. Shu bois, narx shakllanish jarayoni iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur maqolaning maqsadi narxning iqtisodiy mohiyatini ochib berish, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni tahlil qilish hamda bozor iqtisodiyoti sharoitida narx mexanizmining ahamiyatini yoritishdan iborat.

ASOSIY QISM

Narx bozor iqtisodiyotining asosiy iqtisodiy kategoriyalaridan biri bo'lib, u tovar va xizmatlarning puldagi ifodasini bildiradi. Narx orqali ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan qiymat bozorga chiqadi va ayirboshlash munosabatlari amalga oshadi. Iqtisodiy nazariyada narxning mohiyati mehnat qiymati nazariyasi va talab-taklif mexanizmi orqali izohlanadi. Mehnat qiymati nazariyasiga ko'ra, narx tovarni ishlab chiqarish uchun sarflangan ijtimoiy zarur mehnat miqdorini aks ettiradi, bozor mexanizmida esa narx talab va taklifning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi [1]. Bozor sharoitida narx shakllanishi talab va taklif nisbatiga bevosita bog'liq bo'ladi. Agar talab taklifdan yuqori bo'lsa, narx oshadi, aksincha, taklif talabdan yuqori bo'lsa, narx pasayadi. Ushbu jarayon bozor muvozanatini ta'minlashga xizmat qiladi. Muvozanat narxi ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar manfaatlarini muvofiqlashtirib, bozorda barqarorlikni yuzaga keltiradi [2]. Narx shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin. Ichki omillarga ishlab chiqarish xarajatlari, mehnat unumdorligi, texnologiya darajasi va mahsulot sifati kiradi. Tashqi omillarga esa bozor kon'yunkturasi, raqobat muhiti, davlatning iqtisodiy siyosati, soliq va bojxona tizimi, inflyatsiya darajasi hamda tashqi savdo sharoitlari kiradi. Ushbu omillarning har biri narxning o'zgarishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi [3]. Raqobat narx shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Mukammal raqobat sharoitida alohida ishlab chiqaruvchi narxga ta'sir ko'rsata olmaydi va bozor narxiga moslashadi. Nomukammal raqobat sharoitida esa yirik korxonalar yoki monopol subyektlar narxni ma'lum darajada nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu holat narxning bozor mexanizmidan chetlanishiga va iste'molchilar manfaatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [4].

Zamonaviy iqtisodiyotda davlat tomonidan narxlarni tartibga solish mexanizmlari ham muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar va xizmatlar narxining keskin oshib ketishini oldini olish maqsadida davlat ma'lum cheklovlar joriy etadi. Bu, o'z navbatida, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi [5]. Narxning shakllanish xususiyatlari inflyatsiya jarayoni bilan ham chambarchas bog'liq. Inflyatsiya sharoitida pulning xarid qobiliyati pasayadi va narxlar umumiy darajasi oshadi. Bu jarayon

aholining real daromadlariga, jamg'armalariga va iqtisodiy faollikka bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, narx mexanizmini to'g'ri boshqarish va inflyatsiyani nazorat qilish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi [6]. Umuman olganda, narxning mohiyati va shakllanish xususiyatlari iqtisodiy tizimning samarali ishlashini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Narx orqali resurslar taqsimlanadi, ishlab chiqarish hajmi tartibga solinadi va bozor muvozanati ta'minlanadi. Shu bois, narx mexanizmini chuqur tahlil qilish iqtisodiy rivojlanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi [7].

Narxning amaliy shakllanishi turli iqtisodiy sohalarda sezilarli farqlar bilan namoyon bo'ladi. Birinchi navbatda, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarda narx talab va taklifning o'zaro ta'siriga, ishlab chiqarish xarajatlariga va resurslar samaradorligiga bog'liq. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari mavsumiy bozor talabiga qarab narxlanadi. Hosildorlik yuqori bo'lgan davrda taklif oshadi va narx pasayadi, aksincha, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga talab yuqori bo'lgan mavsumlarda narx oshadi [1]. Savdo va chakana xizmat ko'rsatish sohasida narxning shakllanishi iste'molchi xulq-atvori va raqobat sharoitlariga bog'liq. Onlayn savdo platformalarida real vaqt rejimida talab va taklif tahlil qilinadi, reklama kampaniyalari va chegirmalar narxning dinamik o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu orqali kompaniyalar o'z sotuvlarini optimallashtiradi va raqobat ustunligini saqlaydi [2].

Bank va moliya sektorida narx, ayniqsa kredit foizlari va moliyaviy xizmatlar qiymati, bozor sharoitlari va davlat siyosati orqali shakllanadi. Misol uchun, markaziy bankning pul-kredit siyosati foiz stavkalariga ta'sir qiladi, bu esa iste'molchi va korporativ qarzlarini qayta moliyalashtirish xarajatlarini belgilaydi [3]. Sog'liqni saqlash va farmatsevtika sohasida narxning shakllanishi innovatsion va patentlangan mahsulotlar bilan bog'liq. Dori-darmon va tibbiy xizmatlar narxi ishlab chiqarish xarajatlari, ilmiy tadqiqot xarajatlari va davlat regulyatsiyasi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan belgilangan chegirmalar va subsidiyalar aholiga xizmatlarni arzonroq taqdim etish imkonini beradi [4]. Transport va logistika tizimlarida narxlar yo'nalish, masofa, yuk hajmi va talabga bog'liq holda shakllanadi. Real vaqt rejimidagi GPS ma'lumotlari, yuk hajmi va transport quvvatidan kelib chiqqan holda narxlarni dinamik tarzda belgilash imkoniyatlari mavjud [5].

Davlat boshqaruvi tizimida narxni tartibga solish mexanizmlari ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan mahsulotlar narxini barqarorlashtirishga qaratilgan. Masalan, asosiy oziq-ovqat mahsulotlari, yoqilg'i va dori vositalari narxi davlat tomonidan nazorat qilinadi, bu esa aholining turmush darajasini saqlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi [6]. Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, narxni shakllantirish jarayoni faqat iqtisodiy omillarga emas, balki ijtimoiy va siyosiy sharoitlarga ham bog'liqdir. Shu bois, narx mexanizmini to'g'ri boshqarish va tahlil

qilish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi [7].

XULOSA

Mazkur maqolada narxning iqtisodiy mohiyati va shakllanish xususiyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, narx bozor iqtisodiyotining markaziy elementi bo'lib, u talab va taklif o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi va iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashda muhim rol o'ynaydi. Amaliy tahlillar shuni isbotladiki, narxning shakllanishi ishlab chiqarish xarajatlari, raqobat muhiti, iste'molchi xulq-atvori, davlat siyosati va inflyatsiya kabi ichki va tashqi omillarga bog'liq. Shuningdek, narx mexanizmi turli sohalarda — biznes, moliya, sog'liqni saqlash, transport va davlat boshqaruvi tizimlarida — iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, narx mexanizmini chuqur tahlil qilish va uning shakllanish jarayonini tushunish iqtisodiy qarorlar qabul qilish, bozor muvozanatini saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics (19th ed.). McGraw-Hill.
2. Mankiw, N. G. (2018). Principles of Economics (8th ed.). Cengage Learning.
3. Krugman, P., & Wells, R. (2015). Microeconomics (4th ed.). Worth Publishers.
4. Varian, H. R. (2014). Intermediate Microeconomics: A Modern Approach (9th ed.). W.W. Norton & Company.
5. Nicholson, W., & Snyder, C. (2012). Microeconomic Theory: Basic Principles and Extensions (11th ed.). Cengage Learning.
6. Case, K. E., Fair, R. C., & Oster, S. M. (2017). Principles of Economics (12th ed.). Pearson.
7. Pindyck, R. S., & Rubinfeld, D. L. (2018). Microeconomics (9th ed.). Pearson.